

**NİL'İN PAYLAŞILMASI MESELESİ:
HİDRO-DİPLOMASİ BAĞLAMINDA MISIR, SUDAN VE ETİYOPYA REKABETİ**
Muhammed TANDOĞAN¹
Osman Kağan YÜCEL²

Öz

Nil Nehri havzası, yukarı kıyıdaş ülkelerin aşağı kıyıdaş ülkeleri etkisi altına alıp su yönetimini kendi ihtiyaçlarına, dış politika ve jeopolitik önceliklerine göre baskı altına almaya çalışmaları uluslararası su rejimlerine bir istisnadır. Bu durumun ortaya çıkmasını tetikleyen etkenlerin başında gelen havzadaki sömürgeci rekabet ve hidro-diplomasi faaliyetleri, İngilizlerin bütüncül Nil politikalarının mirası üzerine inşa edilen 1959 Antlaşması ile son şeklini alarak günümüze kadar uzanan Mısır, Sudan, Etiyopya ve diğer havza ülkelerinin arasında hidro krizlerin çıkmasına sebebiyet vermiştir. Büyük Rönesans (en-Nahda) Barajı ve havzadaki yeni aktörler, bölgesel işbirliği umutlarını yeşertse de, Nil uyumsuzluğu meselesindeki statükonun kısa vadede değişmeyeceğinin işaretlerini vermektedir. Dolayısıyla geçmişten günümüze uzanan sorunların çözümü ve uluslararası güvenlik açısından hidro-diplomasi bağlamında Nil'in paylaşılması meselesi büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nil Nehri, Hidro-Diplomasi, İngiltere, Sömürgecilik, Mısır, Sudan, Etiyopya, Büyük Rönesans Barajı.

THE ISSUE OF SHARING THE NILE: A COMPETITION BETWEEN EGYPT, SUDAN AND ETHIOPIA WITHIN THE CONTEXT OF HYDRO-DIPLOMACY

Abstract

The upper riparian countries of the Nile River basin influencing the lower riparian countries, controlling the water resources according their needs, and dominating it for the benefit of their foreign policy and geopolitical priorities is considered as an exception of the international water regimes. The colonial competitiveness and the basin's hydro-diplomatic activities that were the main influencing triggers emerging this situation, all shaped with the 1959 agreement built over the heritage of the British totalitarian policies on the Nile, were the reason behind water crisis between Egypt, Sudan, Ethiopia and other basin countries, a crisis unresolved to date. Although being a foster for regional cooperation, the Grand Renaissance (an-Nahda) Dam and new actors in the basin give the impression that the status quo of the Nile disagreement issue will not be changed in the short term. As a result, the resolution of the issues pending from the past to present and the distribution of the Nile within the context of hydro-diplomacy has a great importance from international security standpoint.

Keywords: Nile River, Hydro-Diplomacy, United Kingdom, Colonialism, Egypt, Sudan, Ethiopia, the Grand Renaissance Dam.

¹ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, Siyasi Tarih, muhammed.tandogan@medeniyet.edu.tr

² İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, 16340302010@ismu.edu.tr

Giriş

Su, insanlığın var olduğu günden bu yana en temel ihtiyaçların başında gelir. Su olmadan insanoğlu hayatını idame ettiremez, dolayısıyla medeniyetler yükselemez. Suyun insanlığın temel yaşam kaynağı olması yanında tarım, sanayi, enerji ve nezafet gibi farklı alanlarda da temel kaynakların başında gelmesi önemini arttırmaktadır. Dünya geneline baktığımızda toplam su kaynağı 1,4 milyar km³'tür. Bu su kaynaklarının % 96,5'i tuzlu okyanus ve deniz sularından oluşmaktadır. Dünya üzerindeki suların yalnız % 2,5 kadarı, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak temiz sulardan oluşmaktadır. Bu suların % 68'i buzullardan, % 30'u yer altı sularından temin edilmektedir ki genele vurulduğu zaman insanların kullanımına elverişli su oranı, sadece % 1,2'dir. Bunların içerisinde ise kullanıma müsait göllerin oranı % 20 ve akarsu mahiyetindeki nehir ve ırmakların oranı % 0,49'dur. (The USGS Water Science School, 2016) İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak tatlı su kaynaklarının bu denli az olması tarihten günümüze akarsu, nehir, göl gibi su kaynakları hususlarında devletleri karşı karşıya getirmiş ve su havzaları üzerinde rekabetlerin yaşanmasına neden olmuştur. Geçmiş yıllarda nehir havzaları sadece kıyıdaş ülke rekabetlerine sahne olmamış; aynı zamanda emperyal güçler, hammadde ihtiyaçlarını karşılamak için nehir havzalarında tarıma elverişli geniş arazileri olan ülkeleri adeta sömürgeleştirme yarışına girmişlerdir.

1. Afrika'nın Can Damarları: Sınır Aşan Su Kaynakları

Dünya üzerinde sınır aşan su olarak kabul edilen nehir havzalarının sayısı 260 civarındadır ve bu nehirlerin iki veya daha fazlası 140 devletin sınırlarından geçtiği için uluslararası su statüsündedir. İnsanoğlunun % 40'ı ise bu nehir havzalarında yaşamaktadır (Saliu, Oriola ve Ifabiyi, 2011, s. 262). Akış miktarına göre akarsu ve nehir bakımından en zengin bölgeler ise Güney ve Kuzey Amerika ile Asya kıtasıdır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile Avustralya ise en fakir bölgelerdir. Sahraaltı Afrika yıllık 4.000 km³ su akış miktarı ile Avrupa kıtasının üstündedir (Tandoğan, 2017). Fakat artan nüfus, su kirliliği, iklimsel özellikler ve su kaynaklarının yanlış kullanımı söz konusu olduğundan dolayı, Afrika kıtasında su en az petrol ve altın kadar değerli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu durum, kıtada yeni bir rekabet/çatışma sürecini beraberinde getirebilecek potansiyele sahiptir.

Su temelli çatışma ve suyun paylaşımı konusunda rekabetin oluşması, tarihten miras kalan sorunların birikimidir. Tarihi kaynaklara göre su için ilk çatışma M.Ö. 2500 yılında Sümerler döneminde günümüz Irak topraklarındaki iki krallık Lagaş ve Umma arasında yaşanmıştır (Hatami ve Gleick, 1994, s. 11). Geniş topraklara sahip büyük imparatorlukların yerini ulus devletlerin aldığı modern döneme gelindiğinde ise uluslararası akarsu ve sınır aşan sular sorunu, halen dünya siyasetinde canlılığını muhafaza etmektedir. Birleşmiş Milletler'e göre 300 bölgede sınır aşan sulardan kaynaklanabilecek çatışma potansiyeli mevcuttur. Afrika kıtasının genelinde yetmiş adet sınır aşan nehir bulunmaktadır. Dolayısıyla BM'nin işaret ettiği su temelli çatışma potansiyelinin önemli bir kısmı bu kıtada yer almaktadır. Afrika'da her ülkenin sınırları içinden en az bir nehir geçmekte veya her biri, bir sınır aşan nehre kıyıdaş bir konumda bulunmaktadır. Kıtada 41 ülkede iki veya daha fazla, 15'inde ise beş veya daha fazla nehir, kendi sınırlarının içinden geçmektedir. Fakat bilhassa Sahraaltı Afrika'da sınır aşan nehir sayısının ve kıyıdaş ülkelerin fazlalığı, uluslararası hukukun bu mesele hakkında yetersiz kalması ve diplomasinin acizliği sebebiyle bölgedeki güven ortamı negatif bir seyirde ilerlemektedir. Kıta sınırları içerisindeki Kongo, Limpopo, Nijer, Nil, Ogove, Okavango, Oranj, Senegal, Volta, Zambezi, Logon ve Şari nehir havzaları dört veya daha fazla ülkenin sınırlarından geçmektedir. Afrika'da en çok bilinen su paylaşım sorunu, Mavi Nil ve havzasındaki kıyıdaş ülkeler Mısır, Sudan ve Etiyopya arasında yaşanmaktadır. Botsvana ve Namibya arasında Okavango Nehri'nde, Zambiya ve Zimbabve arasında Zambezi Nehri'nde, Nijer, Nijerya, Mali ve Gine arasında Nijer Nehri'nde çatışma potansiyeli ve rekabet halen varlığını devam ettirmektedir (Kitissou, 2008, s. 1).

Dünyanın ve Afrika kıtasının en uzun nehirlerinden ve önemli su kaynaklarından olan Nil Nehri kıtada hidro-politik rekabetin merkezinde bulunmaktadır. Nil Nehri 6.700 kilometre uzunluğunda olup Mavi ve Beyaz olarak iki ana kola ayrılmakta ve 10 kıyıdaş ülkeye sahiptir: Mısır, Etiyopya, Burundi, Kongo, Kenya, Ruanda, Tanzanya, Uganda ve ikiye bölünmesi sonucu Sudan ve Güney Sudan. Nil sularının en zengin olduğu kol Mavi Nil havzasıdır. Nil sularının % 16'sının kaynağı Orta Afrika platolarında ve % 84'ü ise Etiyopya'dadır. (Murakami, 1995, s. 60) Bu kol Etiyopya'da bulunan Tana Gölü'nden doğar, Sudan ve Mısır sınırları içinden geçerek Akdeniz'e dökülür. Beyaz Nil olarak bilinen nehrin daha az verimli kolu ise Uganda, Kenya ve Tanzanya sınırları içinden doğar, Hartum'da Mavi Nil ile birleşerek Mısır üzerinden Akdeniz'e dökülür.

Etiyopya, Nil sularının kaynağı olmasına rağmen bu kaynaklardan Mısır ve Sudan kadar yararlanamamaktadır. Bu durum Nil'in diğer kıyıdaşları için de geçerlidir. Mevcut Nil paylaşımı anlaşmazlıkları, İngilizlerin sömürgeleştirme politikalarının bir ürünü olarak etkisini günümüzde de hissettirmektedir. Avrupa sömürgeciliğinin kol gezdiği dönemde işgalci statüsündeki ülkeler nezdinde yapılan antlaşmaların ve son olarak 1959 Mısır-Sudan Antlaşması'nın esas alınması, sınır aşan sular üzerinde uluslararası hukukun sadece tavsiye niteliğinde kararlar vermesi, kararların yaptırım gücü olmaması ve sınır aşan suların çözümünü taraf devletlere bırakması nedeniyle nihai çözüme kavuşulamamaktadır.

Su uyuşmazlığının çözülememesinin bir nedeni de güç dengesidir. Nil havzası üzerinde su paylaşımı konusunda uyuşmazlık siyasi krizlere sebep olup, havza devletleri askeri opsiyonun mümkün olduğunu açıklasalar da bu durum sıcak çatışmaya dönüşmemiştir. Sıcak çatışmayı engelleyen unsurların başında Nil'e aşağı kıyıdaş konumda olan ve ekonomisinin büyük bir bölümünün Nil sularına bağımlı olan Mısır'ın caydırıcı konumu gelmektedir. Mısır askeri ve ekonomik gücüyle bölgenin *hidro-hegemon* gücüdür. Hidro-hegemonya teorisi, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanında su paylaşımı konusunda yaşanan uyuşmazlıkları realist perspektiften ele almaktadır. Nehir havzasında güç asimetrisi lehine olan kıyıdaş ülke, nehirdeki hegemon gücünü devam ettirebilmek için diğer kıyıdaşlar ile işbirliği yapabileceği gibi herhangi bir anlaşma yapmaksızın başat konumunu devam ettirmeye de muktedirdir. Her sınır aşan nehir veya su kaynağının kendine has karakteristiği olması, bu meselenin uluslararası ilişkiler bağlamında farklı bir teorik çerçevede ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Kıyıdaşların birbirleri üzerindeki ekonomik, askeri ve siyasi güçleri ve suya bağımlı olma durumları, teorik çerçeveyi değişik formlarda şekillendirmiştir. Bu bağlamda Mısır'ın Nil Nehri ve havzasında başat olması siyasi, askeri ve ekonomik gücünün yanı sıra sömürgeci dönem İngiliz politikalarının sonuçlarından birisidir. Mısır başat konumunu, bağımsızlığın ilk yıllarında imzalanan 1959 Antlaşması ile pekiştirmiş ve Etiyopya başta olmak üzere diğer kıyıdaşları bu sayede olabildiğince pasifize etmiştir.

2. Nil Üzerinde Sömürgeci Rekabetin Başlaması

Büyük Britanya, Süveyş Kanalı'nın yapımına karşı çıktığı yıllarda bu kanalın kendisine Hint okyanusuna girme yolunu açacağını, böylece Hindistan'ı sömürgeleştireceğini kuvvetle muhtemel tahmin etmiyordu. Ancak İngilizler, bu kanalın bir diğer işgal ve yayılma sahası olan Afrika kıtasının bazı bölgelerine hızla ulaşımında büyük kolaylıklar sağlayacağını da farkındaydı.

İngiliz tarihçi E. J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk* (2013, s. 52) adlı eserinde Sanayi Devrimi'nden bahsedenin mutlaka pamuktan da bahsetmesi gerektiğini söylemektedir. Zira o yıllarda pamuk, İngiliz Sanayi Devrimi'nin en önemli hammaddeleri arasındaydı. Britanya üzerinde geniş demiryolları, büyük limanlar ve Manchester gibi şehirlerde yapılan tekstil dokumacılığı Sanayi Devrimi'nin en önemli karakteristiğidir. Britanya, 1861 yılına kadar pamuk hammaddesini ABD'den temin etmekteydi. Amerikan pamuğu dönemin en kalitelisiydi ve İngiltere'de tekstil sanayisini beslemekteydi. 1861 yılında Amerikan İç Savaşı'nın patlak vermesi, İngiliz dokuma sanayisinin krize girmesine neden oldu. Bu savaşın kısa sürede bitmeyeceğini

anlayan İngilizler, çok geçmeden pamuk hammaddesini temin edebilecekleri yeni pazarlar aramaya başladılar (Bilgenoğlu, 2011, ss. 150-151). Büyük Britanya'nın Mısır ve Sudan üzerine yoğunlaşmasının altında Nil sularını ve havzadaki tarım alanlarını kontrol altına alma isteği yatmaktaydı. Nil havzası ve Mısır, İngiliz sanayisinin en önemli hammadde açığı olan pamuğun yetişmesi için en uygun bölgeydi. Büyük Britanya'nın 1882 yılında Mısır, 1889 yılında ise Sudan'ı fiilen yönetmeye başlamasına rağmen Nil havzasında 1861-1958 yıllarının sömürgeci dönem olarak adlandırılması dikkatlerden kaçmamalıdır. Zira 1861-1882 yılları arasında Büyük Britanya ve Mısır ilişkisi normal ticari ilişkiler düzeyinde seyretmekteydi. İngilizlerin bu bölgeleri fiilen işgal etmesi ve sömürge düzeni oluşturması, Sanayi İnkılabı yarışı içindeki diğer Avrupalı devletlerin hammadde arayışı için yeni sömürge yolları aradığı dönem ile aynı zaman dilimine denk düşmektedir.

Büyük Britanya'nın ticari ilişkiler geliştirmek yerine Nil havzasında sömürge yönetimi oluşturma gayretini anlamak için en az Nil havzası ve pamuk hammaddesi kadar önemli bir faktör olan diğer Avrupa devletleriyle rekabeti de iyi okunmalıdır. Nitekim İngilizlerin bir domino etkisi ile Mısır, Sudan, Kenya ve Uganda'ya işgal etme düşüncesinin altında yatan en temel sâik, Almanların ve Fransızların da Nil havzası üzerinde hak talep edecekleri korkusuydu (Terje, 2011, ss. 173-174).

Sömürgeci rekabetin görünürde Büyük Britanya, Almanya, Belçika, Fransa ve İtalya arasında geçtiği bilinse de daha gözle görünür rekabetin Fransa ve Büyük Britanya arasında geçtiği söylenebilir. Zira her iki ülke arasında daha önce Afrika'nın Nijer havzasında tasarrufa başladıkları nüfuz alanlarının sınırlandırılmasıyla ilgili antlaşmaya bağlı olarak 1885'te Çad Gölü ve Nil Nehri'ni de içine alan yeni bir antlaşma yapıldı (BOA, A.MTZ.(05), 2C/20-4). İngilizler, Avrupalı diğer sömürgeci devletlerin Nil havzasındaki emellerini iyi okuyarak herhangi bir askeri harekâta karşı hızlıca cevap vermek için Nil havzasını kontrol altına alma sürecini hızlandırdı. Bu dönemde Avrupalı sömürgeci devletler birbirlerinin hâkimiyet alanlarını tanıyan uluslararası antlaşmalar ile diplomasiyi işlevsel hale getirdiler. Büyük Britanya'nın bölgedeki sömürgeci güçler Almanya (1890), İtalya (1891) ve Kongo'daki Belçika (1894) yönetimleriyle yapılan antlaşmalar en belirgin diplomatik faaliyetler olarak öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda Lord Cromer'in yoğun gayretleriyle Britanya hükümetinin attığı diplomatik adımlar sonucu, ilk antlaşma Almanya ile 1890 yılında imzalandı. Neticesinde Almanya, Nil havzasını Britanya'nın hâkimiyet ve nüfuz alanı olarak kabul etti. İngilizler bir diğer antlaşmayı 15 Nisan 1891'de kıtanın bir diğer sömürgeci devleti İtalya ile yaptı. 1891 protokolü ile birlikte Britanya ve İtalya sömürge sınırlarını genişletmeye karşılıklı sınırlama getirdi. Buna ek olarak Büyük Britanya, İtalya'ya Nil havzası üzerinde özellikle Atbara'da Nil suyunun akımına zarar verecek, sulama dahil hiçbir projeyi hayata geçirmeme garantisi verdi (Abdo, 2004, ss. 47-48; Ashebir, 2009, s. 74).

Bu dönemde Afrika'daki su ve su kaynaklarının güvenliği, mevzu bahis sömürgeci devletler tarafından birincil politika olarak hayati derecede telakki edildi. Bu nedenle su kullanımını ve yönetimini devletler arasında yapılan antlaşmalar ile düzenleyen yeni bir diplomasi türü olan hidro-diplomasi literatüre girdi. 1891-1894 yılları arası Mısır Sudanı özelinde hidro-diplomasiye ağırlık veren İngiliz kabinesi, Nil havzası üzerindeki emellerini hayata geçirmek gayesiyle bir diğer antlaşmayı Belçika Kralı II. Leopold ile yaptı. Londra, daha önceki antlaşmalara göre kralın şahsına daha fazla imtiyaz verdi. İngilizler, Bağımsız Kongo'yu Kral II. Leopold'un şahsi mülkü olarak tanıırken, Nil havzasındaki hâkimiyetinin tanınmasının yanı sıra Nil üzerindeki diğer yukarı kıyıdaş Avrupalı güçlerin ve bilhassa Fransızların tehdidini de azaltmış oldu (Terje, 2004, ss. 41-42).

Afrika kıtasındaki İngiliz-Fransız rekabeti, İngilizlerin diğer üç sömürgeci güç ile yaptığı antlaşma ile daha da kızıştı. 12 Mayıs 1894 İngiliz-Kongo Antlaşması'nın yapılması üzerine Fransa, Britanya ile Nil üzerindeki tüm müzakereleri durdurma kararı aldı. İki ülke hükümetlerinin

karşılıklı ultimatolarının ardı ardına gelmesiyle birlikte Afrika'daki çekişme, iki ülkeyi sıcak savaşın kıyısına kadar getirdi.

2.1. Nil Havzasında İngiliz-Fransız Rekabeti: Faşoda Krizi (1898)

Faşoda krizinin temelinde Afrika'da Fransız ve İngiliz hükümetleri arasında yaşanan sömürgeleştirme yarışı yatmaktadır. Fransızların 1798'de Mısır'ı işgaliyle başlayan bu rekabet, İngiliz filosunun, takviye Fransız filosunu Nil Savaşı'nda yok etmesiyle geçici olarak sona erse de yaklaşık bir asır içerisinde Mısır Sudanı'na doğru yayılma gösterdi (Gilbert ve Reynolds, 2016, s. 326). Bu yönüyle Faşoda, Afrika'da işgal ve yayılma siyaseti güden Fransa ve İngiltere arasında gerginlik meydana getiren (BOA, Y.PRK.NMH, 7/110) ve Avrupa devletleri arasında yaşanan uluslararası krizlerin en önemlilerinden biridir. Zira Fransa, krizin yaşandığı tarihlerde Afrika'nın hem batısında ve merkezinde hem de doğusunda işgallerini sürdürmekteydi. Bu sayede bir yandan Sahra transit ticareti kontrol altına alınacak diğer yandan da Sudan ticareti kontrol altına alınarak tüm Afrika iktisadi yapısında kontrol ve nüfuz tesis edilecekti. Bu sayede Nil havzasını Sudan'daki ayaklanmalara rağmen kontrol altına alacak ve İngilizlerin ticari ve askeri bağlantı noktalarını kesebilecekti.

Büyük Britanya ise Fransa ile arasındaki ilişkileri diplomatik yoldan çözüme yolunu seçmiş olsa da başarılı olamadı. Kızıldeniz'den Merkezi Afrika'ya kadar uzanan bölgede büyük bir devlet kurma idealiyle yola çıkan Sudan Müttemehdisi Muhammed Abdullah'ın (1845-1885) isyanıyla başı dertte olan Londra, Nil politikasını keskinleştirerek Fransızların Nil üzerindeki herhangi bir bölgeyi işgal etmesi halinde hemen askeri müdahalede bulunmayı kararlaştırdı. Ayrıca Sudan'daki 'Müttemehdi Hareketi'nin devletleşme yolundaki hızlı ilerleyişi karşısında tedirgin olan İngilizler, 2 Eylül 1898'de Omdurman Muharebesi'nde Mehdi kuvvetlerini yenilgiye uğratarak isyanı bastırdılar. Fransızlar ise Faşoda operasyonu için Etiyopya ile varolan diplomatik ilişkilerini kullandı ve Kral II. Menelik'e askeri ve lojistik yardım sözü vererek bölgedeki dengeleri kendi lehine güçlendirdi. Zaten İngiliz yönetiminden rahatsız ve Mısır işgali tehdidi ile karşı karşıya olan kral, Fransızların teklifini hemen kabul etti. Sudan'daki iç karışıklıklardan da yararlanan Fransız kuvvetleri General Jean Baptiste Marchand'ın emriyle Sudan'ın Nil havzasındaki Faşoda bölgesine bir operasyon düzenleyerek bölgeyi kısa sürede ele geçirdi ve blokhavzlar (mevziler) oluşturmaya başladı (Tandoğan, 2015, ss. 308-309).

Faşoda'daki Fransız hamlesi, İngiliz yönetimini harekete geçirdi. "Afrika için kapışma" yolunu tercih eden Lord Kitchener, İngiliz ve Mısır birliklerinden oluşan kuvvetleri, Nil üzerinden Omdurman'a ulaştırarak Sudan'daki Mehdi direnişini kırdı ve kısa süre içinde Faşoda'ya intikal ederek Fransız birliklerinin karşısına çıktı. Tvedt Terje'nin General Marchand'ın mektubunu kaynak gösterdiği bilgilere göre; Fransızlar 150 kişi, İngiliz-Mısır kuvvetleri ise 4000 kişi civarındaydı (Terje, 2004, s. 49). Fransa'da yeni dışişleri bakanı olmuş olan Théophile Delcassé bir taraftan kabinedeki bakanları savaş fikrinden uzaklaştırmaya çalışırken diğer taraftan da Faşoda'daki Fransız birliklerine çatışmadan ve gerilimden uzak durmaları yönünde direktifler gönderiyordu. 1898 yılında Avrupa'nın iki büyük gücünü karşı karşıya getiren krizin sıcak çatışmaya dönüşmeden barışçıl yollarla çözülmesinin iki mimarı vardı: İngiliz Başbakan Lord Salisbury ve Fransız Dışişleri Bakanı Théophile Delcassé. Bu iki devlet adamının her şeye rağmen diplomatik kanalları açık tutması savaşı engelledi. Zira Delcassé, Faşoda'ya yeni birlikler gönderip savaş çıkarmanın akılcı olmadığını, patlak verecek bir sömürge savaşında Fransız muharebe kuvvetlerinin, İngiltere'nin merkezi donanması ve Nil filosu karşısında mukavemet gösteremeyeceğinin farkındaydı. Bu kararıyla Fransa, Bahrü'l-Gazel ve Nil havzasındaki her türlü iddiasında vazgeçmiş oluyordu. Bu ferağat durumunu Fransızlar, Madagaskar'ı kendi himayelerine alarak kapatmaya çalışsa da, giderek önemli bir tehdit halini alan Almanya karşısında İngiltere ile müttefik olabilmek için de söz konusu durumu bir kart olarak kullandı (Tandoğan, 2015, s. 309). Nitekim 1898 yılında Afrika'da savaşın eşiğine gelmiş iki devlet, yaklaşık 10 yıl sonra müttefik olarak Almanlara karşı savaşacaktır.

2.2. İngilizlerin Nil Politikası ve Havza Hinterlandındaki Nüfuz Mücadelesi

Büyük Britanya 1898 yılında askeri ve diplomatik olarak kazandığı iki zafer ile Nil havzasındaki hâkimiyetini pekiştirmiş oldu. Yukarı Nil deltasında Mehdi isyanını askeri yoldan çözen ve Fransızları diplomatik çabalarla Faşoda'dan çıkarmayı başaran Büyük Britanya, Nil üzerinde egemen güç oldu ve bu sömürgeci rekabetin sonunun geldiği anlamına gelmekteydi (Mekonnen, 2004, s. 163; Volkoun, 2009). Büyük Britanya ve bölgedeki İngiliz yöneticiler, bu hâkimiyet döneminde Nil havzasını ve *hidro-hegemon* konumlarını garanti altına almak için hidro-diplomasiyi ve sınırların, hâkimiyet alanlarının iyice pekişmesi için ikili ve üçlü antlaşmaları gündemlerine aldılar. Bu süreçte bilhassa sömürgeciliğin öncü kollarından Coğrafya Cemiyetleri ve Enstitüleri bünyesinde faaliyet gösteren kâşiflerden güçlü destekler aldılar. Bu süreçle birlikte Avrupalıların Afrika'yı tanıma merakı en üst seviyeye çıktı ki cesaret edilmeyen kıtanın iç bölgelerine gitme ve oraları tanıma, kendi tabirleriyle keşfetme serüveni başladı. Kısa zamanda Avrupa'da birbiri ardına kurulan ve çoğu Avrupalı devletlerin himayesindeki bu kurumlar, genç maceraperestleri buralara gitmeye teşvik ettiler. Genç coğrafyacıların bu azimli ve kararlı keşif seyahatlerini, askeri misyonlar takip ettiler.

1893 yılında Mısır hükümeti için çalışan Hidrolog Victor Prompt'un, Paris'teki Mısır Enstitüsü için hazırladığı rapor İngilizlerin kâbusu oldu. Zira Prompt, bu zamana kadar ortaya hiç konmamış bir görüş ileri sürerek, Türklerin metruk ileri karakolu olan Faşoda'nın baraj için elverişli bir yerde olduğunu, baraj kapılarının kapandığı zaman Nil deltasının kuraklaşacağını, kapılarının açılmasıyla birlikteyse tüm Nil deltasının sular altında kalacağını savundu (Green, 2007, s. 237). Prompt'un bu önerileri ve tespitleri, ilk aşamada İngilizleri galeyana getirse de Faşoda Krizi sonrası Mavi Nil havzasındaki su kaynaklarının kontrol altında tutmak açısından isabetliydi ve göz ardı edilmemeliydi. Bu süreçle birlikte bölgedeki siyasete yön verebilmek için suyun araştırmaları söz konusuydu.

1899 yılından itibaren Mısır hükümeti için çalışan İskoç Mühendis William Garstin, Yukarı Nil havzası raporu ile sunduğu önerilerle İngiliz Nil politikalarında Prompt kadar etkili bir süreci başlatmaktaydı. Zira Garstin'in raporu Nil havzasının modern politik ve ekonomik tarihindeki en ilginç ve etkili belgeydi. Bu layihasında Garstin, Nil'in Beyaz ve Mavi iki kolu üzerine yaptığı keşifler sonucunda Nil'in nasıl kontrol edileceğini İngiliz yönetimine bildirmekteydi. Bilhassa Sudan ahvaline ve Sobat nehriyle birleştiği noktanın güneyinden bir kanal açılmasına dair Garstin'in kaleme aldığı bu lahiya, Lord Cromer'in dikkatini çekmişti (BOA, HR.SYS, 1004/20). Bu rapor, Nil havzasında yeni coğrafi ve hidrolojik araştırmaları, insan yapımı yeni kanalları ve barajların inşa edilmesini tetikledi (Terje, 2004, s. 54).

3. Nil Havzasında Hidro-Diplomasi

Büyük Britanya, Nil stratejisinde kendi çıkarlarını önde tutan ancak karşı tarafa verilecek imtiyazları en aza indirgeyen ikili antlaşmalarla yürütmek istemekteydi. 15 Mayıs 1902 tarihinde diplomatik manada Sudan ve Mısır'ı temsilen Büyük Britanya ve Etiyopya arasında imzalanan antlaşma (1902 Birleşik Krallık-Etiyopya Konvansiyonu, Adis Ababa) bunlardan biridir. Bu antlaşma Nil havzasında, Etiyopya'nın bir taraf olarak muhatap kabul edildiği son antlaşmadır. Halen Nil sularının paylaşımında referans alınan 1929 ve 1959 antlaşmaları ise Etiyopya'nın Nil üzerindeki yukarı kıyıdaş (munsabb) haklarını görmezden gelmektedir. Bu antlaşmanın bir diğer önemiye Nil sularının tanzimiyle ilgili İngilizce ve Etiyopya'nın resmi dili Amharaca olarak hazırlanan iki nüshasında geçen ifadelerin birbirlerinden farklılık arz etmesidir. İmzalanan antlaşma metinlerinde "su paylaşımı" bahislerindeki maddelerin içeriklerinin farklı olması, her iki tarafında kendi çıkarımları ile Nil paylaşımına bakmalarına neden olmuştur (Abebe ve Ferede, 2004, ss. 58-59). Bu durumun farkında olan Cromer, Nil üzerinde ve Kuzey Mısır'da seyahate çıkarak bölgedeki İngiliz nüfuzunu arttırmayı ihmal etmedi (BOA, Y.PRK.MK, 20/126). Nil havzasıyla ilgili yapılan bir diğer antlaşma 13 Aralık 1906 yılında Britanya, İtalya ve Fransa

arasında yapılmıştır. Faşoda krizinden sonra Britanya ve Fransa nezdinde Nil havzası üzerinde yapılan ilk resmi antlaşma olması, bu mutabakatı önemli kılmaktaydı. Londra’da yapılan görüşmeler sonunda varılan mutabakat üzerine imzalanan üçlü antlaşma ile Etiyopya’nın alt havzasındaki Nil sularının paylaşımı yapıldı (Abebe ve Ferere, 2004, s. 60). Büyük Britanya 1906 yılında bir diğer antlaşmayı Belçika sömürgesi olan Kongo ile yaptı. Nitekim Kongo ile yapılan bu antlaşma ile pamuk üretimine elverişli tarım havzasına sahip Sudan’a Beyaz Nil üzerinden gelen su, garanti altına alınmış oldu. Bunlara ek olarak 1894 yılında imzalanan antlaşma ile belirlenen sınırlar, bu antlaşma ile yeniden tanımlandı (Lencho, 2004, s. 30).

3.1. 1929 Antlaşması ve Mısır’ın Nil Hâkimiyetinin Pekişmesi

1929 yılı Nil havzası ve sularının gelecekteki kaderi için en önemli antlaşmalardan birine sahne oldu. Bu yıla kadar Mavi ve Beyaz Nil üzerinde 1904 Garstin raporu ile oluşturulan plan çerçevesinde Nil’in kaynakları tespit edildi ve Mavi Nil’in daha önemli olduğu anlaşıldı. İngilizlerin Yukarı Mısır’da büyük bir su bendi inşa ederek Nil’in denize dökülen sularını tarımda kullanma çalışmalarında elde ettiği tecrübelerin ardından (BOA, Y.PRK.MK, 5/91) bu doğrultuda Sudan’da Jonglei Kanalı inşasına başlandı ve Sudan’ın Gezira bölgesinde pamuk tarımı için dünyanın en büyük çiftliklerinden biri kuruldu. Mısır’daki Asvan Barajı ile yetinmeyen Britanya yönetimi, Sudan’ın Sinnâr eyaletinde de yaptırılan Makvar Barajı’nı açtı. Sudan’da yapılan sulama kanalları ile beslenen Gezira, Sudan ekonomik kalkınmasında büyük bir öneme sahip oldu. Ancak Sudan’a yapılan yatırımlar ve bu ülkedeki artan pamuk üretimi, kısa süre içinde Mısır’daki milliyetçi hareketlerin tepkisini çekti.

1922 yılında Mısır, Büyük Britanya’dan koparak tek taraflı bağımsızlığını ilan etti. Bu süreçle birlikte Britanya’nın Nil politikalarının öncüleri Cromer, Garstin, Kitchener, Wintage ve Macdonald gibi isimlerin etkisi azalırken havza üzerinde Mısır’ın artan etkisi giderek hissedilmeye başladı. Mısır, Nil sularını ve Sudan’ı kendi kontrolünde olacak şekilde yönetmek istiyordu (Terje, 2004, ss. 139-141). 1929 Antlaşması bu ortamda imzalandı ve antlaşma, bölgede modern Mısır’ın hegemonyasıyla başlayan ve günümüze kadar uzanan Nil sularının paylaşımı meselesini doğurdu. Bu antlaşma ile Mısır, Nil üzerindeki ‘doğal ve tarihi haklarına’ kavuşurken; Sudan’ın Mavi Nil üzerindeki haklarını da tanımak zorunda kaldı. Mısır ile İngiltere sömürgesi altındaki Sudan’ın kendi aralarında vardıkları antlaşma, Mısır’a yılda 48 milyon m³ suyun kullanımını garanti ederken Sudan için bu rakam sadece 4 milyon m³ oldu (Abebe ve Ferere, 2004, ss. 61-63). Bu antlaşma, Büyük Britanya’nın Nil üzerinde taraf olduğu son önemli antlaşmaydı. 1929 sonrasında İngilizlerin Nil havzasındaki hidro-diplomasi teşebbüsleri akamete uğradı ve bölgedeki nüfuzunun giderek zayıflamaya başladığı bir döneme girildi.

3.2. Nil Havzasında İngiliz Tahakkümünün Çöküşü ve Küresel Güvenliğe Etkisi

1929 Antlaşması’nın Mısır’a verdiği öz güven ve toplumsal katmanlarda giderek artan milliyetçilik, Nil havzasındaki İngiliz nüfuz ve hâkimiyetinin giderek güç kaybetmesini beraberinde getirdi. Bu dönemde özellikle Mavi Nil üzerinde İngiliz politikaları ciddi şekilde sekteye uğradı. 1952 yılında Mısır’da milliyetçi subayların gerçekleştirdiği Hür Subaylar Hareketi, havzanın kontrolünün büyük ölçüde Kahire-Hartum ekseninde sıkışmasına neden oldu. Sömürgecilik ve devrim sonrası Mısır açısından Nil üzerinde simgeleşen ve Cemal Abdunnâsır’ın liderliğini pekiştiren en önemli iki gelişme, Asvan Barajı’nın Batı’nın engellemelerine rağmen temellerinin atılması ve 1959 yılında imzalanan antlaşmanın Mısır’a kazandırdığı imtiyazdı. Bu dönemde Nil üzerinde var olan bir başka önemli mesele ise İkinci Dünya Savaşı’nın ardından değişen güç dengesinin havzaya yansımalarıdır. Nitekim uzun yıllar boyunca Batılı sömürgecilerin işgali altında kalan bölgede, Mısır Devrimi sonrası dönemin bir diğer gücü olan SSCB giderek güç kazanmaya başlamıştır.

Diğer taraftan Mısır’da yaşanan devrimden sonra liderlik koltuğuna oturan Cemal Abdunnâsır, Nil üzerinde yeni bir baraj yapmak için harekete geçti. Asvan’da büyük bir baraj projesini tasarlayan

Yunan asıllı Mısır vatandaşı Adrian Daninos, Mısır hükümeti tarafından desteklendi ve Abdünnâsır kendi rejimi için meşruiyet sağlayacak olan bu proje için maddi kaynak arayışına girdi (Swain, 1997, s. 680). Nil havzasında olup Mısır sınırları içinde yapılması planlanan Asvan Barajı için kredi³ verme yarışına giren Avrupa bankaları ve ABD arasında rekabet bu tarihten itibaren giderek kızışmaya başladı. Batılı güçlerin kendi tasarruf ve planları olduğu gibi Cemal Abdunnâsır'ın da gizli bir ajandası vardı. ABD, baraj inşaatını Dünya Bankası aracılığı ile fonlamak ve yapımını ABD'li şirketler üzerinden yapmak istiyordu. Fakat Temmuz 1956 yılında Nil havzasını da doğrudan etkileyen bir olay yaşandı. Mısır, Süveyş Kanalı'nı ani bir harekât ile kamulaştırdı. Dolayısıyla 50'li yılların başlarında Asvan Barajı'nın inşaatı için hızla devam eden fon arama faaliyetleri aniden sekteye uğrayarak, Süveyş Krizi ve Arap-İsrail çatışmalarının yolu açılmış oldu.

Batılı devletler Cemal Abdünnâsır'ın Süveyş'teki cüretkâr hareketini cezalandırmak için Dünya Bankası'nın Asvan Barajı'na kredi vermesine engel oldu. Bu kararın alınmasında sadece Süveyş Krizi değil, Mısır'ın SSCB ve Çin gibi ülkelere yakınlaşması ve Mısır'ın bu ülkelerden silah alımı gibi meselelerin de büyük etkisi vardır. Cemal Abdünnâsır'a Downing Street'te 'Ortadoğu'nun Mussolinisi' lakabının takılması dönemin Britanya hükümetinin Mısır'ın ihtiraslı liderine olan bakış açısını yansıtmaktaydı. Bunun nedeni İngilizler için Süveyş üzerindeki hayati öneme sahip imtiyazların tehlikeye atılmasıydı (Terje, 2004, s. 300). Yaşanan bu sıcak gelişmeler, bölgenin bir diğer önemli gücü SSCB'yi Mısır'a yakınlaştırdı ve nitekim Sovyetler, Asvan için hayati öneme sahip olan maddi ve teknik desteği vererek bölgede etkinliğini arttırdı. Asvan Barajı'nın temeli tüm bu engellemelere rağmen kriz ortamındayken 1960 yılında SSCB Genel Sekreteri Nikita Kruşçev'in de katılımıyla atıldı (Swain, 1997, s. 680).

Mısır cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Nil'in bir diğer kıyıdaş ülkesi Sudan'da 1929 Antlaşması'nın tekrardan gözden geçirilerek yeni bir antlaşmanın yapılması sesleri yükselmeye başladı. Mısır devriminden sonra Sudan, Muhammed Necib ve Cemal Abdünnâsır yönetimindeki Mısır'a 1929 Antlaşması'nın güncellenmesi talebinde bulundu. Sudan'ın 1956 yılında bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte Başbakan olan İsmail el-Ezherî, Nil paylaşımı için yeniden müzakere çağrısında bulunup, Mısır'ın Nil üzerinde yeni bir baraj inşa etme isteğini eleştirdi ve 1956-58 yılları arasında iki ülke arasında Nil'in paylaşımı konusundan yaşanan uyuşmazlıklar, bölgesel rekabeti giderek tırmandırdı (Swain, 1997, s. 679).

3.3. 1959 Antlaşması ve Mısır'ın Nüfuz Politikaları

Nil havzasında, sömürge sonrası dönemin en kritik dönüm noktalarından birisi, Mısır ve Sudan arasında 1959 yılında imzalanan Nil sularının paylaşımının yapıldığı antlaşmadır. Mısır, 1956 yılı itibariyle bağımsız ve Nil suları üzerinde daha çok hak isteyen Sudan gerçeği ile karşı karşıya kaldı. Sudan, 1929 Antlaşması'nın Britanya ve Mısır arasında yapıldığını öne sürerek meşruiyetini sorgulamaya başladı. Buna rağmen Sudan'da doğmuş ve eğitim almış Mısır lideri Muhammed Necib (1953-1954), Sudan'a karşı daha yumuşak ve Nil üzerindeki haklarını kabul eden gerçekçi politikalar izledi. Necib sonrası Mısır ve Sudan ilişkileri 1958 yılına kadar uyuşmazlık içinde devam etti. Daha iki yılını henüz doldurmuş bağımsız Sudan Cumhuriyeti, 1958 yılında askeri darbeye tanık oldu ve General İbrahim Abbud, Hartum'da kontrolü sağlayarak İbrahim el-Ezherî (1954-1956) yönetimine son verdi. Bu askeri darbeye birlikte el-Ezherî'nin Mısır'a karşı sert politikalarını yumuşatan Abbud, Nil havzasında uyuşmazlığa son verecek yeni bir paylaşım antlaşmasının önünü açacak bir dönemin başlamasına neden oldu (Warbung, 1991, ss. 230-231).

Cemal Abdünnâsır, Sudan'ın yumuşak politika izlemesini fırsata dönüştürüp, Asvan Barajı projesine meşruiyet sağlamak ve Sudan'ın itirazlarını azaltmak için Sudan'ın su depolama ve sulama kanalları yapımına yardım etti. İki ülke ilişkilerindeki bu yumuşama 1959 yılında 'Nil

³ Barajın tahmini inşa maliyeti 200 ile 400 milyon dolar arasındadır (Terje, 2004, s. 268).

sularının tam kullanımını' çerçevesinde yeni bir antlaşmaya imza atılmasına zemin hazırladı. Bu sayede 1929 Antlaşması'na göre Nil paylaşımında en yüksek seviyedeki su oranına her iki taraf da ulaştı. Yılda 84 milyar km³ su Asvan Barajı'na dolacak, bu sudan Mısır 55,5 milyar km³, Sudan ise 18,5 milyar km³ kullanım hakkı sağlayacaktı. Ayrıca bu antlaşma, Nasır Gölü'nün Sudan sınırları içinde 150 km genişlemesine ve burada ikamet eden 50.000 Sudanlının başka bölgelere yerleştirilerek, tüm nakil masraflarının⁴ Mısır tarafından karşılanmasına olanak sağladı (Swain, 1997, s. 679). Sudan ve Mısır'ın karşılıklı çıkarlarının korunmasına dayalı olarak imzalanan bu antlaşma ile Mısır, Mavi Nil üzerindeki nüfuz ve hâkimiyetini güçlendirdi. Sudan ise ihtiyacı olan suyu kullanma karşılığında Mısır'a Nil üzerinde her türlü inşaat ve kullanım imtiyazını tanımış oldu. Nil'in bir diğer kıyıdaş ülkesi Etiyopya ise bu antlaşmaya taraf olmak istese de Mısır ve Sudan tarafından antlaşmaya dahil edilmedi. Bunun üzerine Etiyopya, bu antlaşmanın meşruiyetinin olmadığı yönünde görüş belirtti ve halen bu antlaşmanın geçerliliğini sorgulamaktadır.

4. Sudan'ın Bölünmesi ve Güney Sudan'ın Nil'deki Hak Talepleri

Günümüz Nil hidro-politiğini etkileyen temel faktörler arasında SSCB'nin Nil havzasındaki etkinliği, Sudan'ın bölünmesi ve Çin'in Nil üzerindeki hidro-diplomasi arayışları sayılabilir. Sudan'ın ikiye bölünmesi ve Güney Sudan devletinin ortaya çıkması ile sınır uyuşmazlıkları, petrol üretimi yapılan bölgelerin ortaya çıkmaması ve Güney Sudan petrolünün Kızıldeniz'e Sudan petrol boru hatları üzerinden dünya pazarına satılması iki devlet arasında 2005 yılında imzalanan Kapsamlı Barış Antlaşması ile çözüldü. Fakat iki ülke arasında imzalanan bu antlaşmanın muhtevasında Mavi Nil sularının paylaşımı hususunda herhangi bir madde yer almamaktaydı. Buna rağmen Güney Sudan devleti kurulduğu yıldan itibaren su kıtlığı sorunu ve Beyaz Nil'in verimsiz olması sebebiyle Mavi Nil üzerinde hak sahibi olma iddiasını sürdürmektedir.

1959 Antlaşması, Nil'in Beyaz ve Mavi kollarındaki tüm kıyıdaşlarını görmezden gelip Mısır ve Sudan'a su paylaşımı konusunda aslan payını veren bir antlaşmadır. Dolayısıyla günümüzde diğer kıyıdaş ülkeler tarafından bu antlaşmanın meşruiyeti sorgulanmaktadır. Bu bağlamda Nil kıyıdaşı yedi ülke tarafından İşbirliği Çerçeve Antlaşması imzalanarak 1959 Antlaşması'na alternatif, daha kapsamlı bir sözleşme etrafında Nil sularının daha adil paylaşımı hedeflenmektedir. Fakat Mısır ve Sudan, bu hamlenin 1959 Antlaşması'nın alternatifi olabileceğini düşündükleri için antlaşmayı imzalamaya yanaşmadıkları gibi bunun geçerliğini de kabul etmemektedirler. Güney Sudan ise Beyaz Nil'in büyük bir bölümünün sınırlarından geçmesi yanında kendisini Mavi Nil'in kıyıdaşları arasında kabul etmesi nedeniyle 1959 Antlaşması'nın kendisini bağlamadığını savunmaktadır. Güney Sudan'ın Nil sularını kullanımını garanti altına alan bir antlaşmanın olmaması ve Mısır ile Sudan'ın İşbirliği Çerçeve Antlaşması'nı imzalamaya yanaşmaması, Güney Sudan'ın Nil üzerindeki haklarının muğlak kalmasına neden olmaktadır. Gelirinin büyük bir bölümünü oluşturan petrolün ancak Sudan'daki boru hatları ile uluslararası pazara ulaşması mümkün olduğundan Güney Sudan, su ve petrol arasındaki jeopolitik dengeyi iyi yönetmeye çalışmaktadır. Dünyanın en önemli su kaynağının yanı başında olan ve ciddi petrol rezervleri olan Güney Sudan'da açlık, susuzluk ve yoksulluk oranlarının yüksek olması sahip olduğu yeraltı kaynaklarıyla ters bir orantı teşkil etmektedir. Dolayısıyla Güney Sudan, Nil sularından hak talep etmek için 1959 Antlaşması ile İşbirliği Çerçeve Antlaşması'na taraf olmak zorunda veya bu soruna adil kullanım doktrini çerçevesinde kendi yaklaşımını geliştirerek politika üretmek zorundadır (Katz, 2013, s. 1278).

5. Nil Havzasında Yeni Aktör: Çin Halk Cumhuriyeti

⁴ Mısır, Sudan'a 50 bin Sudanlının başka bölgelere yerleştirilme masrafının karşılanması için 15 milyon Mısır Pound'u ödemeyi kabul etti.

Sömürgeci dönem öncesinden bugüne kadar Nil havzası üzerindeki güç asimetrisi dönem dönem farklılıklar gösterdi ve farklı devletlerin Nil üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi, Nil hidro-politiğinde değişikliklere neden oldu. Afrika'daki Avrupa sömürgeciliği, Nil havzasında uzun bir dönem devam etti ve İngiliz gücünün zayıflaması ile Mısır, *hidro-hegemon* güç haline dönüştü. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyadaki güçler dengesi iki kutuplu hale gelerek, özellikle Nil havzasında sömürgecilik sonrası SSCB etkisi Nil'deki hidro-politiği etkileyen en önemli faktör oldu. Günümüzde ise Nil havzasındaki hidro-politiği etkileyen temel faktör Çin'dir. Pekin, Afrika'daki petrol ve madenlerle ilgilendiği kadar Nil havzasındaki tarımsal üretime ve Nil üzerinde inşa edilen barajların yapımına müdahil olarak hidroelektrik santrallerini işletme ve bu sayede enerji piyasasını domine etmeye çalışmaktadır. Örneğin Çin'in devlet şirketi SynoHydro dünyanın en büyük baraj projelerinde adını duyuran bir kuruluştur. Bu şirket Sudan ve Etiyopya'daki baraj projelerinde bu ülkelerin en güçlü ortağıdır ve baraj inşaatlarında ve elektrik dağıtımında öne çıkmaktadır (Verhoeven, 2012, ss. 105-106). Başkent Pekin'in garantörlüğündeki şirketler özellikle Nil havzasında son yıllarda hidro-elektrik santrallerine hem finansör olarak hem de inşaat ve teknik destek bakımından bölgeyi çevreleyen bir anlayışla yaklaşmaktadır. 2008 itibariyle Pekin firmaları Sudan'da altı, Etiyopya'da üç, Uganda, Burundi ve Kongo'da birer projeyi hayata geçirmiştir. Bu projelerin büyük bölümü Nil nehri üzerinde olan hidro-elektrik, su depolama ve sulama projeleridir (Jacob, 2012, ss. 138-139).

5.1. Büyük Rönesans Projesi ve Nil Üzerinde İşbirliği Potansiyeli

Çin gibi önemli bir aktörün Nil havzasına girmesi ve bölge ülkelerinin kendi imkânları ile yapamayacakları ve finans kaynağı sağlayamayacakları projeleri desteklemesi, bölgede taşları yerinden oynatan adımlardan biri oldu. Özellikle Çin'in Etiyopya'da Büyük Rönesans Projesi'ni üstlenmesi, son yıllarda Nil havzasında Mısır ve Etiyopya arasında gerilimin tırmanmasına sebebiyet verdi.

Etiyopya, Nil'in en büyük kaynağı olmasına rağmen ve (Nil sularının % 86'sı bu ülkeden doğar) sömürgecilik dönemi ve sonrasının hidro-politiği sebebiyle Nil suları hususunda dezavantajlı konumunu devam ettirmektedir. 1929 ve 1959 Antlaşmaları, Nil suları üzerindeki Etiyopya haklarını görmezden gelmiş; dolayısıyla Mısır ve Etiyopya arasındaki su paylaşımı, sulama ve hidroelektrik santralleri inşa etme problemleri devam edegelmiştir. Bu yüzden Etiyopya, halen Nil kullanımı konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. 184 milyar km³ suyun bu ülkeden doğmasına rağmen sadece % 3'ünün ülke halkı tarafından kullanıldığı göz önüne alındığında, Büyük Rönesans Baraj Projesi ve Nil üzerinde işbirliği potansiyelinin geleceği hakkında çıkarımda bulunmak zor değildir. Bölge ülkelerinin artan nüfusları; sanayileşme ile enerjiye duydukları ihtiyaç ve artan nüfus ile beraber tarımın gün geçtikçe önem kazanması bu ülkeler açısından Nil'e bağımlılığı arttıran olgulardır.

Mısır ve Etiyopya arasında 1993 yılında imzalanan karşılıklı İşbirliği Çerçeve Antlaşması taraf ülkelerin birbirlerine 'zarar ver[me]me' prensibinde ortak noktayı buldukları ama su paylaşımında uyuşmazlığın son bulmadığı, muğlaklıkların giderilmediği bir dönemin kapısını araladı. Bu antlaşmanın imzalanmasında Hüsnü Mübarek'in (1981-2011) Afrika ve Nil politikaları etkili oldu. Mübarek yönetimi başta Nil olmak üzere Afrika'daki işbirliğini önemsememe ve Nil üzerinde mevcut statükoyu devam ettirme politikası izledi. Arap Baharı süreci sonunda Hüsnü Mübarek yönetiminin son bulması ile birlikte Cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi, Etiyopya'nın baraj inşaatı meselesini seçilir seçilmez masasında buldu. Mursi savaş istemediğini söylese de, Mısır kamuoyunun baskısı ile zaman zaman sert açıklamalarda bulundu. Muhammed Mursi'nin, "Nil'in tek bir damlası eksilirse, kanlarımız bunun için alternatiftir" açıklamasından da anlaşıldığı üzere uzun süreli rekabetin ve çatışma ihtimalinin mevcut olduğu Nil havzasında, Mısır'ın Nil için savaşı dahi göze aldığı ortaya çıktı (NTV, 2013).

Mısır'da yaşanan askeri darbe ile görevinden uzaklaştırılan Muhammed Mursi'nin yerine Cumhurbaşkanı seçilen Abdülfettah Sisi ise Afrika'da Mısır'ın liderlik rolünü arttırmak için Nil politikasını ve Etiyopya'ya karşı olan tutumu yumuşatıp, bölgesel bütünleşmeleri kullanarak, Nil sorununa ve Etiyopya'nın baraj inşasına yeni bir yaklaşım getirmiştir. Bu açıdan Sisi, daha çok çözüm yollarını arttıracak diplomatik kanalları kullanmaya çalışmaktadır denilebilir. Nitekim Mart 2015'te Mısır, Sudan ve Etiyopya liderleri Nil sularının paylaşımı ve inşa edilecek barajın etkilerini incelemek için anlaşmıştır. Bu süreçte Etiyopya'nın Afrika'nın en büyük barajını inşa etmesi ve Nil Havzası İnisiyatifi başta olmak üzere Afrikalı ülkelerin desteğini alması Mısır'ı işbirliğine iten bir diğer faktördür. Mısır bölgede gerginliğin kendi hegemonyasına zarar vereceğini düşündüğünden, lider ülke ve hegemon pozisyonunda kalarak gerginlikten kaçınmaktadır. Tüm bu tartışma ve işbirliği ortamında Etiyopya, Büyük Rönesans Barajı'nın inşaatına devam etmektedir. Barajın ilk bölümü Aralık 2016'da devreye girmiş, Haziran 2017 ise tamamının açılması hedeflenmektedir.

6. Sonuç

Bizans Kralı Justinyen, sınır aşan sular hakkında *Justinyen Kanunları* adıyla bilinen eserinde dönemin şartlarına göre evrensel bir prensip ortaya koyarak nehir sularının sahipsiz olması gerektiğini belirtmiştir. (2014, s. 56) Fakat su kaynakları tarih boyunca önemli bir jeopolitik etken olmuş, devletleri ve imparatorlukları rekabetin hatta çatışmanın içine sürüklemiştir. Tarihin erken dönemlerinde yaşanan su savaşlarının benzerlerinin modern dönemde de yaşanacağı öngörüsünde bulunan çevreler, özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda başta Ortadoğu ve Afrika'da yaşanabilecek su savaşlarının dünyayı bekleyen tehlikelerin başında geldiğini söylemektedirler. Fakat bu bölgelerin siyasi öncelikleri, bu tür bir savaşın yaşanmasını engellemiştir. Ortadoğu, siyasi ve askeri çatışmaların yanı sıra adı su paylaşımı konusundaki uyuşmazlıklarla da gündeme gelen bir coğrafyadır. Fırat ve Ürdün havzasındaki ülkelerin su paylaşımındaki anlaşmazlıkları İsrail'in taraf olması sebebiyle dünya gündeminin yakından takip ettiği hususlar arasındadır. Kısmen Ortadoğu ve Afrika kıtasındaki Nil suları üzerindeki uyuşmazlık dünyanın yakından takip ettiği su krizlerinin başında gelmektedir. Dolayısıyla Nil suları tarihin seyri içinde Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Belçika ve Almanya gibi sömürgeci güçlerin çekişmelerine sahne olmuş ve yıllarca İngiliz hegemonyası altında kalarak bugünkü paylaşım sorunlarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

İngilizlerin Nil havzasında hâkimiyet kurma isteğinin altında pamuk hammaddesine olan ihtiyaç gözükse de, hidro-politik güç olma isteği ve Nil havzasındaki sömürgeci rekabetin havza periferisine etkisi de görmezden gelinemeyecek faktörler arasındadır. Nil havzasındaki sömürgeci hâkimiyet ve modernizasyon hareketleri nehrin İngilizler tarafından kontrol edilmesini kolaylaştırırsa da modernleşme çabaları ile ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri, Nil havzasındaki İngiliz hâkimiyetinin gerilemesine neden olmuştur.

İngiliz hâkimiyetinin son bulması ile dünya düzeninin yeni aktörleri, Nil havzasında etkili roller üstlenmeye başlamıştır. Mısır'da 1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar Darbesi ile liderlik konumuna yükselen Cemal Abdünnâsır'ın Batı'ya karşı izlediği sert politikalar ile Arap-İsrail çatılmasına sürüklenen bölgede, maddi ve askeri yardımların cazibesi sebebiyle SSCB etkisi uzun yıllar hissedildi. Fakat Camp David (1978) süreci ile Batı'ya karşı tutumun yumuşatıldığı, ABD ile iyi ilişkiler içerisinde geçirilen Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemlerinde SSCB etkisi azaldı ama bu boşluğu liberal ekonomi politikaları ile dünyaya açılan Çin Halk Cumhuriyeti'nin doldurması çok uzun sürmedi.

Nil havzası, Mısır ve Sudan'ın pragmatik bir yaklaşımla alışılmadık şekilde işbirliği içinde oldukları döneme şahit oldu. İki ülke tüm siyasi anlaşmazlıklara rağmen Nil suları üzerindeki istikrarı devam ettirmeye niyetli gözükmektedir. 1929 yılındaki antlaşmanın revize edilmiş hali 1959 yılında imzalanarak Mısır ve Sudan, Nil'in en avantajlı iki ülkesi konumuna yükselmişlerdir.

Bu nedenle Nil'in şüphesiz en güçlü ve avantajlı ülkesi Mısır, kendi hâkimiyetini pekiştirmek ve Nil'de elde ettiği imtiyazı devam ettirmek için zaman zaman Nil konusunda uyuşmazlık içinde olduğu Etiyopya'ya karşı askeri seçeneği bir tehdit olarak kullanmaktan çekinmeyeceğini göstermiştir.

“Afrika'nın su kulesi” olarak bilinen ve Mısır ile Sudan'ı besleyen Nil sularının büyük çoğunluğunun kaynağı olan Etiyopya'nın ise havzadaki haklarından yeterince faydalanamadığı aşikârdır. Etiyopya, suyun politik gücünü daha 17. yüzyılda Mısır'ı tehdit etmek için kullanmıştır. Fakat havzada değişen dengelerle ve bilhassa Mısır'ın günümüzün hidro-politik hegemon gücü olmasıyla roller değişmiştir. Nil üzerinde Etiyopya'nın Çin desteği ile bir baraj projesine başlaması havzadaki gelişmeleri etkilemiş ve ülkeleri Nil'deki haklarını korumak için yeni rekabet ve işbirliklerine sürüklemiştir. Nil havzasındaki rekabetin güç unsurları zamanla değişse de, nüfuzunu kaybeden bir gücün yerini hemen başka bir ülke muhakkak doldurmaktadır. Eski gücüne kavuşmaya çalışan Rusya'nın Mısır'a yaklaşması ve Afrika'ya olan ilgisi, Çin'in bölgede kredi ve inşaat yardımları ile yumuşak güç olma arzusu ve bölge ülkelerinin Nil üzerinde geliştirecekleri müspet veya menfi politikalar havzanın kaderini tarihin akışı içinde yeniden belirleyecektir. Bu süreçte Ankara'nın, Kahire ile olan politikalarında nasıl bir yapıcı süreç takip edeceği merak konusudur. 2015 yılında Mısır, Sudan ve Etiyopya liderlerinin paylaşım konusunda antlaşmaya varmalarına rağmen Nil uyuşmazlığı meselesindeki muğlaklık halen devam etmektedir. Rönesans (en-Nahda) Barajı'nın bitmesiyle birlikte bölgedeki güç dengelerinin hangi seviyede değişeceği araştırılmakta ve tarıma, temiz su kaynaklarına, Nil'in su miktarına verebileceği zararı, doğal hayata ve ekolojik dengeye muhtemel etkileri bir sorun olarak halen karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *A.MTZ.(05)*, 2C/20-4, 27/L/1324 (14 Aralık 1906), Lef. 13.

BOA, *HR.SYS*, 1004/20, 08/07/1899.

BOA, *HRT.h*, 109, 30/Ra/1270 (31 Aralık 1853).

BOA, *Y.PRK.MK*, 20/126, 25/M/1323 (1 Nisan 1905).

BOA, *Y.PRK.MK*, 5/91, 25/R/1310 (16 Kasım 1892).

BOA, *Y.PRK.NMH*, 7/110, 30/Z/1316 (11 Mayıs 1899).

2. Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Abdo, M. (2004). *The Nile Question: The Accords on the Water of the Nile and Their Implications on Cooperative Schemes in the Basin*, *Perceptions Summer*, 45-57.

Ashebir, E. (2009). *The Politics of Nile Basin*. University of Witwatersrand, Thesis of Master, International Relations, Johannesburg.

Bilgenoğlu, A. (2010). *Amerikan İç Savaşı ve Mısır: Pamuk Örneğinde Mısır Modernleşmesi ve Amerikan İç Savaşı'nın Sürece Olan Katkısı*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/11 Spring, 147-161.

Ferede, W. & Abebe, S. (2014). *The Efficacy of Water Treaties in the Eastern Nile Basin*, *Africa Spectrum*, 49/1: 55-67.

Gilbert, E. & Reynolds, J. T. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika-Tarih Öncesinden Günümüze*, Çev. Mehmet Demirkaya, İstanbul: Küre Yayınları.

Green, Dominic (2007). *Three Empires on the Nile: The Victorian Jihad 1869-1899*, New York: Free Press.

- Hatami, H. & Gleick, P. (1994). *Chronology of Conflict over Water in the Legends, Myths, and History of the Ancient Middle East*, Water, war, and peace in the Middle East, Environment. 36, No. 3, S. 6, Washington: Heldref Publishers.
- Hobsbawm, E. J. (2013). *Sanayi ve İmparatorluk*, Ankara: Dost Yayınları.
- Jacobs, M. Inga (2012). *The Politics of Water of Africa: Norms, Environmental Regions and Transboundary Cooperation in the Orange-Senqu and Nile River*, New York: Continuum.
- Justinian, Caesar Flavius (2014). *The Institutes of Justinian*, Çev. J.B. Moyle, 5. Baskı (1913), Catania Press.
- Katz, C. L. (2013). Another Cup at the Nile's Crowded Spigot: South Sudan and its Nile Water Rights, *Georgetown Journal of International Law*, 44: 1249-1279.
- Kitissou, M. (2007). *Water in the context of Africa: Geopolitics and geo-economics, The Hydropolitics of Africa: A Contemporary Challenge*, Marcel Kitissou, Muna Ndulo, Mechthild Nagel and Margaret Grieco (Eds.), Newcastle: Cambridge Scholars Publishers.
- Lencho, T. R. (2014). *Challenges of Cooperation in The Nile And Euphrates-Tigris Basins: A Comparative Analysis*, Thesis of Master, Addis Ababa University School of Graduate Studies, Department of Political Science and International Relations, Addis Ababa.
- Mekonnen, T. (2004). *The Blue Nile Issue: A History of Hydropolitics, 1884-1974*, Thesis of Master, Addis Ababa University, School of Graduate Studies, Addis Ababa.
- Saliu, H. A., Oriola, E. O. & Ifabiyi, I. P. (2013), Water and politics in Africa: The need for regional cooperation, *Journal of Public Administration and Policy Research*, 3(8): 220-227.
- Swain, A. (1997). Ethiopia, the Sudan and Egypt: The Nile River Dispute, *The Journal of Modern African Studies*, December 1997, 35/4: 675-694.
- Tandoğan, M. (2015). *Afrika'nın Kuzeyini Güneyinden Ayıran Toplum Tevârikler ve Stratejik Konumları*, Basılmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Terje, T. (2004). *The River Nile In The Age of The British*, London: I. B. Tauris.
- Terje, T. (2011). Hydrology and Empire: The Nile, Water Imperialism and the Partition of Africa, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, June 2011, 39/2: 173-194.
- Verhoeven, H. (2012). *Hydropolitics of the Nile, Sudan after Separation New Approaches to a New Region*, Heinrich Böll Foundation and Toni Weis (Eds.), Berlin.
- Volkoun, J. (2009). *The British French Struggle For The Upper Nile*, Prague Papers on History of International Relations, Praha: Institute of World History, 233-251.
- Warbung, G. (1991). *The Nile in Egyptian-Sudanese Relations, 1956-1995*, *The Nile: Histories, Cultures, Myths*, Haggai Erlich-Israel Gershoni (Eds.), London: Lynnee Rienner, 227-234.

3. Elektronik Kaynaklar

“Mursi'den Etiyopya'ya Savaş Tehdidi”, *NTV*, 11 Haziran 2013,

http://www.ntv.com.tr/dunya/mursiden-etiyopyaya-savas-tehdidi,qeoA_8i2rkudK2bbZ5u9HA?_ref=infinite, Erişim: 18.01.2017.

“The World Water”, *The USGS Water Science School*, 2 December 2016, <https://water.usgs.gov/edu/earthwherewater.html>, Erişim: 17.12.2016.

Tandoğan, Muhammed (2017), “Afrika'da Suyun Gücü ve Hidro-Diplomasi”, 12 Şubat 2017, <http://www.afam.org.tr/afrikada-suyun-gucu-hidro-diplomasi/>, Erişim: 25.03.2017.

